

Fataburen 1986

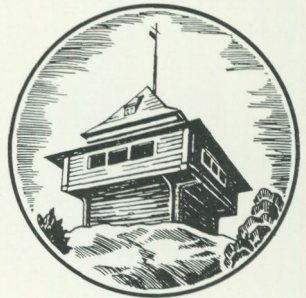
Fataburen

1986

Husdjuren och vi

Fataburen

1986

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Arne Björnstad
Redaktionssekreterare: Berit Nordin

Summaries translated into English by Roger Tanner

Omslagsbilden föreställer smågrisar på gurkfält vid Gullbrandstorp,
Halland. Foto Gunnar Lundh 1936.

Omslagsarrangemang: Håkan Lindström

Om inte annat anges tillhör bildmaterialet Nordiska museet

© Nordiska museet och respektive författare

Tryckt hos Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1986

ISBN 91 7108 264 6

ISSN 0348 971 X

Statarna och grisen

Ivar Lo-Johansson

"Söndagarna använde statarna till att stå och se på hur deras grisar åt." Det var ett talesätt bland annat avsett att visa statarnas måttliga intellektuella anspråk, ännu långt från något ABF. Men den som sagt det först kunde gott ha varit en klurig statare, och jag vet inte, om godsägarna var så mycket mer kulturskapande. I vart fall kunde man bakom uttrycket se ett stycke av statarkårens sociala landskap. I staten ingick ännu på 1930-talet två hundra kilo blandsäd. Havren maldes till gröpe. Till sammans med avfallet från köket, potatisskal, skulor och dylikt, räckte det merendels till att hålla en gris någorlunda vid liv från vår till framåt jul. Fläsket saltades ner i en tina. Det utgjorde statarfamiljens främsta lyx och borde räcka tills man fött upp en ny gris. Grisen var statfamiljens enda egna husdjur.

Godset hade sitt svinhus för sig. Till statanställningen hörde smärre ekonomibyggnader, förutom vedbod och avträde en stia för grisen. På de större godsens var dessa utrymmen sammanbyggda ungefär som statarlångorna var det för människorna fast det var olika på olika platser. I svinhusen hade familjerna sina avbalkningar. Det ansågs med tanke på mathållningen som självklart att statfamiljerna inte kunde ha svinen gemensamt i ett, då man inte skulle vetat om man matat sin egen gris. Det kunde ju också vara något av djuren som inte ville sig, som tvinade bort och till och med dog. Då skulle man inte ha vetat vilken gris som var vems.

Ett annat motiv skymtade bakom männen som på söndagarna som fritidssysselsättning stod och såg på hur familjens gris

åt. Det var att de under veckan inte hann med att ägna den saken tid och intresse. Att sköta grisen tillhörde hustruns arbetsområde. Mellan hustrun i familjen och grisen kunde uppstå ett slags vänskapsförhållande, där mannen kände sig utomstående. När han var lös och ledig ville han kompensera bristen. Genom att klia grisen på ryggen med en bräda eller något annat föremål kunde han få djurets erkänsla genom ett grymt. Någon rengöring i vanlig mening utom att mocka och kasta in ett fång ströhalv bestods merendels aldrig en gris. Sin hygien fick den sköta själv.

Merendels såg mannen enbart ekonomiskt på familjens gris. Han tänkte på djurets tillväxt. I andan såg han fläskskivorna redan hoppa i flottet i stekpannan. Det fanns benägenhet hos grannarna att tävla i att se sina grisar växa och mannen betraktade djuret som en sparbössa. Det var inte av slump man förfärdigade sparbössor i form av porslinsgrisar med en springa i ryggen. En statgris kunde trots all ompyssling aldrig konkurrera med godsets svin i den stora svingården och bli någon hundrakilosbjässe. Kunde man få den att nå upp till sjutti, sjuttifem kilo var det storlaget.

Grisens livscykel var, om man såg det ur frihetsperspektivet, en tragisk historia. Jag var som barn med min far som då brukade ett torp när han hos grossisten med smågrisar på orten, en handlare kallad Svin-Kalle, skulle köpa vårt årliga grisämne. Smågrisarna kom i järnvägsvagn från någon uppfödare som vi aldrig sett röken av. De var sex veckor gamla, den brukliga åldern för att säljas. De trängdes ännu i gemenskap i

stora lärar impregnerade av från svinlukt. Smågrisarna var vita och vackra, livliga och tycktes glada åt livet. Deras trynen med näsborrarna såg ut som elektriska stickkontakter fast det var något jag tänkte på långt senare eftersom elektriciteten ännu inte hunnit fram till oss. Mången tog sin gris i en säck och gick sin väg med den. Min far for varligare fram. Han hade en låda att ta den i.

Vid överblicken av de sexveckors smågrisarna gällde det att välja en som hade framtiden för sig. En regel var att man skulle ta en som hade ordentlig knorr på rumpen. En smågris med slokande svans ansågs inte livskraftig. När de första köparna valt dem med de knorrigaste rumporna fick de som kom senare ta vad som fanns kvar. Då den lilla pigga varelsen nått bestämmelseorten skulle den i sin avbalkning få leva livet ut. Griskätten skulle vara så trång som möjligt för att grisen inte skulle "rasta av sig". Den skulle inte komma ut förrän den dag på senhösten då den skulle föras ut på backen och slaktas.

Slakten var en grym dag. Hustrun hade lärt sig tycka om sin gris. Mannen i familjen ville sällan själv slå och sticka utan en slaktare tillkallades. Han kom klivande en morgon med sin stora kniv. Yxa skulle han få låna. Skatorna satt redan och väntade i träden. Det var som om de i förväg listat sig till vad som skulle ske. Grisen stretade mot av alla krafter. När man grep den i öron och svans och tvingade den ut till slaktbänken skrek den. Slaktarn måttade med yxhammarn mot grispannan. Han öppnade efter slaget med sin kniv strupen. Blodet forsade. Det hela gick snabbt. Hustrun stod med en hink och skulle ta emot men hon vände sig bort så mycket hon kunde. Hon ömkade sin gris som hon månat om och tyckte sig ha fått till sin vän.

När ombudsmannen i Lantarbetarförbundet Gösta Netzen och jag under andra hälften av 1930-talet började våra cykelresor bland godsens i Sörmland och Uppland, han för att agitera för organisationen bland statarna och jag för att liva upp barndomsminnen medan jag skulle skriva om dem,

kom jag att få se förhållandet mellan statarfamiljerna och deras grisar än en gång, och nu ur ett annat perspektiv. Avtalstviserna kunde gälla inte bara bostäderna utan på åtskilliga håll uthusen. Just svinhusen var på många platser djupt förfallna. En ensam gris förmådde inte värma upp sin avbalkning. Ibland var det fråga om vanvård. Djurskyddsföreningarna förhöll sig ofta passiva därför att man inte ville göra sig till ovän med godsägarna.

Det var på ett gods vid Mälaren. Det var sträng vinter. Från landsvägen förde en allé av maskstungna lindar upp till slottet. På fasaden lästes en devis i versaler: SLÅKTEN FÖLJA SLÄKTENS GÅNG GENOM DE FAGRA RIKEN PÅ JORDEN. Till vänster om vägen stod en runsten. Ur svinens synpunkt var det anrika gamla godset ett av de sämre. Och tvisten gällde just svinhuset.

Vi vek av från stora infartsvägen och tog av ner till statarbostäderna som låg i en sänka bakom herrskapsbyggnaden. En förkyld statarhustru i nedkippade tofflor mötte oss då hon var på väg till grisen. Vi följde med. Till den öppnade svinstian ledde en rutten dörr in i ett hål av mörker. På kakor av frusen leghalm låg en halv vuxen gris nästan utan ben. Under den rosafärgade svinkroppen syntes fyra förtvinade lemmar. Halm och gödsel hängde fast frusna vid vägen. Ett ordbytte utspann sig mellan ombudsmannen och hustrun.

– Du måste låta döda den i morgon dag.
– Kära, vad ska man göra? Alla andra här har slutat hålla grisar. Men vi är tvungna, det är vår enda reserv. Den väger kanske femti och måste få leva ett tag till. – Döda den, befälde ombudsmannen. – Så där kan man prata när man kommer och inte vet hur något är, sa hustrun. Ombudsmannen och jag fortsatte. Kanske slutade det med en skrivelse från förbundet till arbetsgivaren om att rusta upp svinhusen. Papperet lades till handlingarna.

Det kunde enstaka gånger berättas en solskenshistoria om en gris som följde med när barnen gick ut och barnen lekte med den. Fordom hade man ju haft grisar in-

ne i stugan. Men det tillhörde numera jul-tomtens värld. Under den tid korna hölls ute på bete om sommarn var grisen det till ensamhet och trångboddhet hårdast dömda av all tamboskapen på svensk landsbygd.

På bondgårdarna hade man ett par eller flera grisar och där var djurens villkor nog i allmänhet drägligare än hos statarna. Svinstian förlades helst lite avsidet eftersom den spred en oangenäm lukt och var tillhåll för de stora råttorna som mycket riktigt kallades svinrättor. De var ofta så stora att ingen katt vågade sig på dem. Man försökte avliva dem i väldiga slagfällor med en tung sten på locket. Råttorna försökte och lyckades ofta gnaga sig gångar in i svinstiorna och dela innehållet i mathon med grisarna som tycktes tolerera dem som sällskap.

Människan har sen urminnes tider haft mycket att tacka grisen för och mycket att gottgöra den. Lat som ett svin är exempelvis ett smädesord som är ganska malplacerat. Grisen är av naturen ett vitalt djur. Men fångenskapen hos människan har förslöat den. Hos djuren som lever i frihet består arbetet i att skaffa sig föda. Djur i fångenskap, det gäller också djuren i en djurpark, får sin föda forslad till sig. De blir därigenom arbetslösa. Det är ett frihetsberövande och arbetslösheten inverkar menligt på både människor och djur.

Jag vill avsluta med ett litet minne som visar hur frihetslängtande svinet i verkligheten är. Jag kände som mycket ung en skogstorpärr som friköpt sitt ställe. Det låg längst i norr i storskogen där jag ofta strövade omkring. Som vuxen återvände jag en söndag för att hälsa på min ungdomsvän som fortfarande med sin hustru bodde kvar i torpet i skogen. Jag hade tagit med en halvliter konjak i ryggsäcken. Eftersom det var första gången jag hade råd ville jag bjuda på något som jag visste att min värd

skulle uppskatta.

Det var en vacker sommardag. Blåkluckorna ringde. Göken gol. Skogen omkring oss var en verklig vildmark. Vi låg ute på stugbacken i gräset och njöt av naturens skönhet tillökt med konjakens då vi fick för oss att vi skulle företa oss något ovanligt och fick idén att vi skulle släppa ut grisen.

Grisen var halv vuxen. Den hade inte varit ute i fria luften sen den köpts som sexveckors smågris och placerats i fångenskapen i en avbalkning i lagården. Den hade aldrig sett en skog mycket mindre en dyngpöl. Men den hade hela sin livslust i behåll. Som ett skott sköt den ut genom lagårdsdörren och styrde sin kurs bakom uthusen. Där fann den just den göl med flytande gödsel som den tycktes ha väntat på och vältrade sig genast i den. Pölen var så grund att den bara räckte till halva grisen. Den gris som kom upp var därför till hälften svart och till hälften vit.

Grisen stack till skogs. Vi förstod att det skulle bli svårt att fånga den. I detsamma steg hustrun ut från stugtröskeln. Hon hann uppfatta en glimt av grisen, som hon varit rädd om som om sin ögonsten. Hon misstänkte mig. För första gången fick jag höra vad jag var värd.

Vi karlar satte av in i djupa skogen för att försöka hinna fatt fången. Vi såg ömsom en svart och ömsom en vit gris alltefter som den rusade än åt ett håll och än åt ett annat. Efter långt om länge lyckades vi gen-skjuta den vid ett berg.

Vi fick den att vända, och när den närmade sig uthusen tycktes den ha glömt att den nyss varit en vild gris. Den fogade sig i att åter linka in i sitt fängelse. Där skulle den komma att förbli inburad livet ut.

Det var en fredens söndag. Vildmarken ångade. Ordningen var återupprättad. Människor och djur hade intagit sina vanliga platser.

The *statare* and the pig

From the mid-18th century until 1945, manor farms and other large agricultural undertakings in Sweden contracted workers (*statare*) for a year at a time and, in addition to a small cash wage, gave them free housing and fuel, plus a variety of agricultural produce—especially grain and milk. The *statare* were usually able to fatten one pig each in the course of the year. That pig was their only domestic animal, and after it had been slaughtered, at Christmas time, the meat had to last for twelve months.

The *statare* would buy six-month piglets from

breeders and vie with each other, more or less openly, in fattening them up. It was uncommon, however, for pigs to reach more than 70 or 75 kg, because there was not much swill available and the sties which the employers provided were seldom in good condition.

The pigs were looked after by the *statare* wives. The men had no time during the week, but on Sundays they would go to the sties and take a look, scratching the pigs' necks and dreaming of the pork to come.